

SZIRTES GÁBOR

Kölcsey Ferenc torzóban maradt pályarajza

1985-ben, a Magyar Tudományos Akadémia – Soros Foundation Bizottság ösztöndíjpályázatára írott szellemi önéletrajzában¹ a Sorsunk szerkesztőségében töltött 1947-48-as esztendőket – mintegy bő évtized kihagyásával – közvetlenül az 1960-as évek követik, amikortól saját értékelése szerint datálható intenzívebb részvétele a kortárs magyar irodalomban. Ez a megállapítása némi korrekcióra szorul. Valójában ugyanis az ötvenes években is folyamatosan méltó témát keres magának, a legnagyobb tisztelettel gondol az általa csak „szent triásznak” nevezett három remetére: Várkonyi Nándorra, Hamvas Bélára és Kodolányi Jánosra, ám ekkor még egyikükhöz sem mer hozzányúlni, hiszen Várkonyi túl közel áll hozzá, Hamvas túl távolinak, túl bizonytalanak tűnik még számára, majd Kodolányit teszi meg később egy új világ hőségének. Ám, amint Kodolányi-könyve második részében bevallja, addig bármerre is kutatott, a „legmakacsabb szerelmének”² Kölcsey bizonyult, akihez újra és újra visszatérni kényszerült. Az ötvenes években bár dolgozik, de többnyire csak az íróasztalfiókjának. És valójában nem résztvevője az irodalmi közéletnek. 1950-ben kezd hozzá, majd az 1960-as évek elején foglalkozik ismét komolyabban – a soha be nem fejezett – művével: *Európai romantika* címmel szeretné megírni Kölcsey Ferenc pályarajzát.³ Miután egyidejűleg több terv megvalósítása, többek közt a „legnagyobb magyarról” megírandó könyv is foglalkoztatja, a hatvanas évek elejéig csak az anyaggyűjtéssel végez, sok jellemző és kevésbé ismert adat összegyűjtésével. Ekkor félreteszi a korábban tervezett Széchenyit, ismét előveszi a Kölcseyt, amelyhez egy évtizede már szinte mindent összegyűjtött, és amellyel kapcsolatban évekig dédelgette magában a tárgyat, és amiből végül is a bevezetéssel és *A gyermek* című fejezettel elkészült már. 1961-ben vágyódás fogja el a téma iránt, ismét előveszi a Kölcseyt. „Vörösmartys, romantikus kalandom után nem akarok rögtön egy még romantikusabb, széchenyis kalandba ugrani; egyelőre változatosságot óhajtok, és ezzel az empire-klasszicista témával (és stílussal) szeretném felüdíteni hervadt és beteg színeken agyonbujálgodott lelkemet. Terjedelme: mint a Vörösmartyé.”⁴ A következő fejezetnek – *Az ifjú* – azonban csak a címét írta le. A Vörösmartyhoz hasonló terjedelműre tervezett könyve soha nem született meg.

Már a mű bevezetőjében, amely azt a félszázadot jellemzi, amely Kölcsey életének határait jelenti, megmutatkozik egyrészt Rajnai alapos és sokoldalú tájékozottsága a magyar és az európai szellem történetéről, a romantikával kapcsolatos változásokról, másrészt jelentkezik barokkos körmondatokba feledkező, misztikus, pátosztól átszótt, későbbi munkáira is jellemző ragyogó, esszéista stílusa. A gyermek Kölcsey ábrázolásánál a költő későbbi életére is hatással lévő, Rajnai saját biográfiájával

analógiákat mutató vonások erőteljes hangsúlyt kapnak. Így például az apa korai halála, „kit a halál akkor ragad el örökre a kislány szeme elől, mikor még néhány elmosódó, alaktalan emléknél egyéb aligha maradhatott róla a gyermeki lélekben.” továbbá a már kisgyermekre is jellemzőnek talált, későbbi férfiúi tulajdonságok: „gyöngédsége, lelki finomsága, zárkózottságra való hajlama”. Az írás követi az ifjú Kölcsey útját Debrecenbe, „a magyar kálvinizmus és a tősgyökeresen magyar, bár maradi polgárság bevehetetlen erődítményébe”, bemutatja a híres Kollégium deákságának életét, Kölcsey szellemi formálódását, világnézetének alakulását. Rámutat arra, hogy a felekezeti és más szellemi korlátok – Kazinczyhoz hasonlóan – hogyan váltak türelmetlen támadásuk célpontjaivá: „a felvilágosult kozmopolita mennyországokban nem volt helye a debreceni vaskos realitásnak – sőt ezzel együtt a debreceni teológiának sem” – írja Rajnai. Ehhez járult még a Kollégiumban a kizárólagos latin nyelvű oktatás, a magyar beszéd tiltása, a bibliotékában a magyar nyelvű könyvek után történő kutatás elítélése, a magyar nyelvű verselés rossz szemmel nézése, a tanrendben két szempont érvényesítése: a latin nyelv tökéletes elsajátításának és a vallás kérdéseivel való beható foglalkozásnak a biztosítása. Az iskola kezdetben ezek miatt nem vonzotta a diák Kölcseyt, ám a könyvek annál inkább: a tiltások ellenére hajnalig olvas, tövig ég mellette a gyertyacsonk, nyári vakációi idején, Álmosdon vagy Sződemeteren – ahol megszerzi az előle a padlásra eldugott könyveket – a szőlőhegyre menekül, a humanizált természet világába. „Már ekkor csak a könyvek tudták felmelegíteni igazán. Bennük találta meg azt a paradicsomot, mely az ideák világába vágyódó embernek legfőbb boldogsága ezen a földön. Már gyermekcipőben Platón tanítványa volt. A művelt, tisztult emberséghez könyveken keresztül vezet az út. Belőlük hallatszik legtisztábban a »nagyságos elmék«-nek hívogató, nyájas szava.” Rajnai nem csak a Platón hívőt fedezi fel Kölcseyben, nem csak a könyvek szerelmesét, a bennük megnyugvást találó nemes lelket, hanem a szeretet-hiányban szenvedő, mindig szeretetre vágyódó ifjút és férfit is. Talán nem túlzás, ha ebben Rajnai saját sorsképletét és személyiségjegyeit véljük felfedezni. Mintha csak saját későbbi naplófeljegyzéseinek önvádoló sorai hangoznának fel, mintha csak önmagáról (az önérvényesülése elé korlátokat állító ifjúról) írná az alábbi, Kölcseyről megfogalmazott sorait: „Forrón kereste, kutatta, leste, óhajtotta ezt a megváltó szeretetet, s hogy voltaképen [sic!] soha nem találta meg, annak kissé talán ő maga is oka volt: oka és áldozata egy személyben”. És még egy analógia a szerző és hőse között, amely a közös személyiségjegyre történő utalással az önportré-jelleg felé közelíti az általa megformált Kölcsey alakját: nála a gyermek-ifjú Kölcsey az érzéseit szégyenlősen kezelő, érzelmeit elfojtó személyiség volt, aki „csak papíroson tudta egészen föltárni magát”.

A csak a bevezetéssel és a gyermekkort bemutató fejezettel elkészülő Rajnai érzelmetesen mutatja be az egészen fiatal Kölcseyben a későbbi ifjú-, majd a felnőttkorra is jellemző tulajdonságok csiráit, korai kezdeményeit. Az apa-vesztés motívuma, a zárkózottságra való hajlam, a magának való jellem, a zárt, nehezen felnyíló lelki alkat, az izgató, nagy kérdésekre a választ nem a világban, nem az emberekben, hanem a Szellemben, a Gondolatban, a könyvekben kereső magatartás, a kedvezőtlen körül-

mények és a maga teremtette akadályok együttese által megnehezített önérvényesülés mind-mind azt mutatják, hogy a torzóban maradt Kölcsey-könyv számos vonatkozásban önportréként is olvasható, az önportré jegyeit viseli magán. Ezt az ábrázolást erőteljessé teszik a szerző saját életével kapcsolatos analógiák, hasonlóságok, az általa is bevallottak, az, hogy valójában az ábrándjait szőtte „a legendák dicsfényébe öltöző alakja”⁵ köré. Később, a hatvanas évek elején már elfogultsággal illeti önmagát: „úgy rémlik, térdem állva írtam, a tisztelet és rajongás kissé mesterkéltten szabályozott önkívületében”⁶. Sőt, bírálatot is mond munkájáról: az adatokat nem rostálta kellő mértékben, belőlük és érzelmesnek nevezett kommentárjaiból „élvezhetetlen kulimászt gyúrtam”⁷ – írja nem kis önkritikával. Mindezek ellenére sajnálatos, hogy a tervezett monográfia az első fejezettel véget ér, azt Rajnai soha nem fejezte be. Még akkor is, ha kísérletének hasznosítható elemei tovább éltek a Vörösmarty monográfiában.

JEGYZETEK

- 1 A szerző tulajdona.
- 2 Rajnai László: Kodolányi János, kézirat, 238., a szerző tulajdona.
- 3 Európai romantika. Egy tervezett Kölcsey-könyv bevezetése. 1950, gépelt anyag, 13., A gyermek, autográf kézirat, 14., a szerző tulajdona.
- 4 Rajnai László 1961. november 13-i levele Rába Györgynek, PIM Rába hagyaték.
- 5 Rajnai László: Kodolányi János, kézirat, 303., a szerző tulajdona.
- 6 Uo.
- 7 Uo.